

آسیب‌شناسی فرهنگی حضور مردم در مساجد تهران و ارائه راهکارها

محمد رضا رجبعلیان*

چکیده

این تحقیق درصدد آن است که با بررسی چالش‌های ارتباط‌های فرهنگی در مساجد عواملی را شناسایی کند که در میزان افزایش یا کاهش حضور نمازگزاران مؤثر هستند. این تحقیق با روش پیمایشی صورت گرفته و جامعه آماری آن شامل ۲۲ مسجد از مناطق ۲۲ گانه شهرداری تهران می باشد که با طراحی پرسشنامه نقطه نظرات نمازگزاران را در خصوص ارتباطات فرهنگی مساجد جویا شده است.

نتایج به دست آمده از بررسی و آزمون فرضیه‌های تحقیق نشان می‌دهد که میان حضور گروه‌ها مختلف در مساجد و آسیب‌های معطوف به (ارتباط با مراکز آموزشی، تشویق در مساجد، متولیان مسجد، امام جماعت، بسیج، هیئت امناء و نگرش افراد به وضعیت مساجد) رابطه معنی‌داری وجود دارد.

همچنین تحلیل داده‌ها نشان داد آسیب‌های موجود در حوزه بسیج، امام جماعت و تشویق در مساجد به ترتیب بیشترین میزان همبستگی را با حضور اقشار مختلف مردم در مسجد دارند. واژگان کلیدی: تبلیغ، ارتباطات، فرهنگ، مسجد.

۱. مقدمه

مسجد یکی از محوری‌ترین نهادهای دینی است، پیامبر گرامی اسلام ﷺ پس از هجرت به مدینه منوره، بنیان حکومت اسلامی را با بنا کردن مسجد آغاز کرد و مسجد را مرکز شور و مشورت، تصمیم‌گیری، آموزش، تربیت و تبلیغ، محور سازماندهی نیروها، پاسخگویی به مشکلات، قضاوت و انجام رسالت خویش قرار داد.

این پایگاه مهم عبادی-سیاسی، از صدر اسلام تاکنون نقش حیاتی و عمیق در زندگی فردی و اجتماعی مردم داشته است که با کارکردهای تأثیرگذار در میان جوامع مختلف اسلامی به‌عنوان قوی‌ترین و بنیادی‌ترین نهاد در تحولات عبادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و حتی نظامی مسلمانان مطرح و همواره منشأ خیرات و برکات فراوان بوده است.

هرچند کارکردهای مختلف و متنوع مساجد در دوره‌های مختلف تاریخ فراز و نشیب‌های بسیاری داشته است؛ ولی همواره مساجد نقش بسیار مهم در هدایت و سعادت امت اسلامی ایفا کرده است. ظرفیت عظیم این مرکز مهم فرهنگی ارتباطی قادر است تا با توسعه و تعمیق ارتباطات میان فردی، چهره به چهره و گروهی، زمینه‌ساز بروز و ظهور تحولات چشمگیر و تغییرات بنیادین در جامعه شود. یکی از مهم‌ترین وجوه کارکردی مسجد، کارکرد ارتباطی و فرهنگی آن است. این کارکرد مسجد به استناد متون دین و هم به استناد تجربه تاریخی مسلمانان، در دو قالب کلی (فرهنگ‌سازی و انتقال اطلاعات) تجلی یافته است.

در بسیاری از مواقع، در مسجد ارتباطات الهی، ارتباطات میان فردی و ارتباطات گروهی به‌طور هم‌زمان برقرار می‌شود (الویری، ۱۳۷۳، ص ۳۱). مسجد به‌عنوان یکی از پایگاه‌های بزرگ ارتباطات اجتماعی می‌تواند در شکل‌گیری افکار عمومی جامعه نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا کند. در طول تاریخ اسلامی ایران، مساجد یکی از مهم‌ترین مراکز ارتباطات همگانی بوده است. در تاریخ اجتماعی در فرهنگ ایران، مسجد بزرگ‌ترین، متنفذترین، مردمی‌ترین و محرک‌ترین رسانه جمعی و کلامی بوده است.

در مردم‌شناسی ارتباطی ایران، مسجد یک واژه و جایگاه خودی است. مسجد در تاریخ تمدن اسلامی توانست برای نخستین بار ارتباطات شفاهی و قلمی بشریت را به صورت یک واحد اطلاعاتی علمی، فرهنگی و دینی به مردم عرضه کند (مولانا، ۱۳۸۱، ص ۱۵).

اکنون پس از گذشت چهار دهه از پیروزی انقلاب، با مسجد ایدئال که در آموزه‌های شریعت تعریف شده است، فاصله زیادی داریم.

در طی دهه‌های گذشته تحقیقات انجام گرفته در سطح ملی نشان می‌دهد پس از پیروزی

انقلاب اسلامی رفته رفته شاهد عدم افزایش حضور و استقبال اقشار جامعه از مساجد بوده‌ایم (قصابی و طاهری، ۱۳۹۱).

مساجد کنونی به دلیل رکود، ضعف و نقصان در بعضی از موارد یادشده، نتوانسته‌اند به جایگاه شایسته‌ای در جامعه اسلامی برسند و به نیازمندی‌های مردم پاسخ مناسب ارائه نمایند، بنابراین رهبر معظم انقلاب، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، بیان می‌دارند: «کار اداره مسجد در همه جا مهم است؛ اما بدون شک در نقاط خاص اهمیت مضاعفی پیدا می‌کند، تهران و تا حدودی حومه تهران از این قبیل است».

بررسی نقاط ضعف و قوت ارتباطات فرهنگی در مساجد و سایر عواملی که در میزان حضور نمازگزاران مؤثر هستند ضروری است.

پیشینه پژوهش

* شایگان در سال ۱۳۷۷ «عوامل مؤثر بر حضور و مشارکت مردم در مساجد» را برای اخذ مدرک کارشناسی ارشد رشته علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی ارائه نموده است. هدف اصلی این تحقیق بررسی عوامل مؤثر بر حضور افراد در مسجد بوده است. پس از انتخاب ۳۰۰ خانوار اطراف سه مسجد در مناطق ۲، ۸ و ۱۷ تهران به روش نمونه‌گیری تصادفی، میزان حضور و مشارکت در مسجد به‌عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته شده است.

نتایج حاصله از این تحقیق نشان می‌دهد میزان مقبولیت امام جماعت، میزان مذهبی بودن افراد و میزان ارضای توقعات از مسجد بر میزان حضور و مشارکت مردم تأثیر دارد.

* مقاله «ارتباطات جمعی و قدرت در ایران» که دکتر کاظم معتمدنژاد، در بهار ۱۳۷۸ به دومین سمینار انجمن فرانسوی مطالعات جهان سوم درباره «ارتباطات جمعی و جهان سوم» در شهر دیژون فرانسه عرضه کرد، از نخستین مقالاتی به شمار می‌رود که به تشریح جایگاه و کارکردهای ارتباطات سنتی در انقلاب اسلامی ایران پرداخته و اهمیت خاص آن در این زمینه را مورد تأکید قرار داده است.

* غفاری، فارغ‌التحصیل سابق دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی یکی از جامع‌ترین پژوهش‌هایی را که تاکنون در خارج از کشور راجع به نقش ارتباطات سنتی در تاریخ معاصر ایران با عنوان «ارتباطات سنتی و جنبش‌های انقلابی در ایران» انجام داده‌اند. در این رساله ضمن پرداختن به ماهیت و ابعاد ارتباطات سنتی و شیوه عملکرد و ماهیت و محتوای پیام‌های آن و جایگاه این شبکه در ایران به نقش انقلابی ارتباطات سنتی پرداخته و در انتهای بحث، نتیجه‌گیری تحت عنوان نگرشی به ارتباطات فرد، چگونگی مشارکت عمومی و توسعه درون‌زا عرضه کرده است.

* ضرابی (۱۳۷۶) در پژوهشی با عنوان «نقش عوامل موثر در جذب نسل جوان به مسجد از دیدگاه جوانان» به این نتیجه رسیده است که عوامل ذیل در جذب جوانان به مسجد ارتباط مستقیم دارد.

۱. ویژگی‌های علمی، اخلاقی و رفتار امام جماعت مسجد؛
۲. فعالیت‌های کانون‌های فرهنگی مستقر در مساجد؛
۳. وضعیت ظاهری، نظافت و امکانات مسجد؛
۴. کیفیت برگزاری نماز جماعت (از نظر طول مدت برگزاری)؛
۵. کتابخانه مسجد؛
۶. هیئت امنای مسجد.

* دربندی (۱۳۷۴) در تحقیقی با عنوان «علل کاهش حضور مردم در مساجد از دیدگاه کارکردگرایان درباره نیازها» به بررسی این موضوع پرداخته است. او علت خلوتی مساجد را در مقایسه با اوایل انقلاب تغییر نیازهای مردم و عدم تناسب کارکردهای مساجد با نیازهای کنونی مردم دانسته و اظهار داشته که سطح انتظارات مردم بالا رفته و یکی از علل آن توزیع غیرعادلانه ثروت‌ها و امتیازات مادی و رفاهی در میان قشرهای گوناگون مردم است.

* آقا محمدی، قاسمی و اسدی (۱۳۸۸) در تحقیقی با عنوان «بررسی نقش والدین در هدایت فرزندان به نماز جماعت و مسجد» به این نتایج دست یافتند: میزان تأثیرگذاری والدین در هدایت فرزندان دختر نسبت به هدایت فرزندان پسر به نماز جماعت بیشتر بوده است. همچنین تأثیرگذاری والدین باسواد نسبت به والدینی که از سواد کمتری برخوردار بوده‌اند در هدایت فرزندان به نماز جماعت بیشتر بوده است. افزون بر این، میان میزان تأثیرگذاری والدین نمازخوان و والدینی که نماز نمی‌خوانند در هدایت جوانان به نماز تفاوت معناداری وجود داشته است. در حالی که میان وضعیت اقتصادی خانواده‌ها و میزان تأثیرگذاری والدین در هدایت فرزندان به نماز تفاوتی مشاهده نشده است.

این تحقیق درصدد آن است که با بررسی چالش‌های ارتباطات فرهنگی در مساجد شهر تهران بتوان عوامل ارتباطی و فرهنگی را شناسایی نماید که در میزان افزایش یا کاهش حضور نمازگزاران در مسجد مؤثر هستند. ولی در تحقیقات پیشین به زمینه‌های مختلف آسیب‌های مساجد پرداخته‌اند، اما به بحث ارتباطات فرهنگی نپرداخته‌اند.

از آنجایی که بحث پیرامون حوزه مسجد و آسیب‌های موجود در آن حوزه یک پژوهش بومی است، بنابراین با نگاهی به نظریه‌های مختلف در حوزه‌های علوم انسانی و ارتباطی، دیدگاه‌های فرهنگی حضرت امام علیه السلام را به‌عنوان ملاک کار قرار گرفته است. پس از بررسی آرای ایشان برخی از شاخص‌های ارتباطات فرهنگی مساجد به دست آمد.

اهداف پژوهش

۱. ارتباط مسجد با مراکز آموزشی تا چه میزانی اثربخش بوده است؟
۲. میزان تشویق و ترغیب دانش‌آموزان و دانشجویان ممتاز و... در مساجد به چه اندازه بوده است؟
۳. کدام یک از آسیب‌های موجود در مساجد (آسیب‌های معطوف به هیئت امناء، امام جماعت، بسیج و...) در تعیین حضور یا حضور نداشتن مردم در مساجد نقش بیشتری دارند؟
۴. چه راهکارهایی می‌توان برای کنترل آسیب‌ها و تقویت حضور مردم در مساجد پیش گرفت؟

مبانی نظری

نظریه فرهنگی امام خمینی

از مفاهیم اصلی در این نظریه، بحث انسان‌فرهنگی است. در واقع، این مفهوم جوهره فرهنگ قلمداد می‌شود و تکامل نظام اجتماعی، به این موضوع وابسته است. امام خمینی بر بعد انسان‌سازی فرهنگ اسلامی و هدایت بشر به سمت اصول انسانی تأکید دارند. ایشان، ریشه تمامی معضلات جامعه را در بیماری‌های فرهنگی می‌دانند که می‌توانند سایر ابعاد جامعه اعم از اقتصادی، سیاسی و... را نیز تحت تأثیر قرار داده و مانع دستیابی به الگوی جامعه توسعه‌یافته انسانی شود.

امام خمینی، پویایی فرهنگ را در اصل تعلیم و تربیت، تزکیه نفس، طهارت روح و عمل حسنه می‌دانند؛ چراکه هدف در اسلام تکامل انسان است و این مهم جز در قالب فرایند تربیتی که ایشان به‌عنوان «برنامه فرهنگی» یاد می‌کنند، محقق نمی‌شود. «در برنامه فرهنگی، برنامه، تهذیب انسان‌هاست. این تهذیب و تربیت اعتقادی-اخلاقی موجب پشت پا زدن انسان‌ها به انواع مفاسد و گرایش به اصول انسانی در رفتار و کردارشان می‌شود» (صحیفه نور، ج ۶، ص ۲۶۱).

از سویی دیگر، ساخت فرهنگ جامعه بسیار اهمیت دارد. اگر فرهنگ مسلط و گفتمان غالب فرهنگی، ناصالح و آسیب‌زا باشد و افراد در چنین بستری پرورش یابند، در آینده نیز جامعه مسیری انحطاطی را در پیش خواهد گرفت. «فرهنگ مبدأ همه خوشبختی‌ها و بدبختی‌های ملت است. اگر فرهنگ ناصالح باشد، این جوان‌هایی که تربیت می‌شوند با این تربیت‌های ناصالح، اینها در آتیه فساد ایجاد می‌کنند» (همان، ج ۱۲، ص ۲۷۳).

امام خمینی بر اهمیت اجتماع و حضور فعال در مساجد تأکید داشته و آن را موجب تقویت اسلام و نظام اسلامی و شکل‌گیری بیداری‌ها و انقلاب‌ها می‌دانند. در واقع ایشان، مسجد را پایگاه و نظام فرهنگی دانسته‌اند که افراد با قرارگیری در آن و بهره‌مندی از پیام‌ها و بسترهای فرهنگی ایجاد شده در جهت تکامل و رشد فضایل انسانی حرکت کرده و پیش می‌روند، اما این مواجهه از دیدگاه امام خمینی جریانی کوتاه‌مدت و سریع نیست، بلکه در قالب برنامه بلندمدت امکان‌پذیر است.

«این برنامه طویل‌المدت، درازمدت است که شما خودتان را تهذیب کنید و بچه‌هایتان را برای آتیه» (همان، ج ۶، ص ۲۶۱).

همچنین از منظر امام خمینی مساجد علاوه بر رشد فضایل انسانی پایگاهی جهت اعتلای افکار و اندیشه‌ها و نیز نزدیک‌سازی افکار عمومی است. از دیدگاه ایشان آبادانی مساجد، علاوه بر تعمیر فیزیکی و ساختمانی، با حضور افراد نیز حاصل می‌شود. در واقع آبادانی دارای ابعاد مادی و فرهنگی و معنوی است که، علاوه بر حضور امام جماعت با همکاری و حضور نمازگزاران محقق می‌گردد. «... مساجد را هم تعمیر کنید، مساجد را هم آباد کنید، از رفتن خودتان» (همان، ج ۱۲، ص ۲۱۷).

از مجموع سخنان ایشان این دیدگاه به دست می‌آید که در بستر فرهنگ اسلامی، ساخت انسان فرهنگی نیز حاصل شده و مسجد در ایجاد چنین هویتی از انسان و به تبع آن تحقق جامعه‌ای بالنده و توسعه یافته بر مدار انسانیت و ارزش‌های اخلاقی، نقش اساسی دارد.

روش تحقیق

روش پژوهش حاضر بررسی میدانی است؛ در این روش پاسخگویان خود وضعیت مساجد و نحوه تعامل با آن را گزارش نموده و اطلاعات مربوط به آسیب‌های ارتباطات فرهنگی مساجد به وسیله شخص پژوهشگر جمع‌آوری می‌شود و از پاسخگویان به وسیله پرسشنامه در مورد موضوعات یادشده پرسش می‌شود.

جمعیت آماری این پژوهش افراد ۱۵ سال و بیشتر (در مردان) و نه سال و بیشتر (در زنان) هستند که در سال ۱۳۹۲ در تهران ساکن بوده و در مساجد شهر تهران به‌طور فعال حضور داشتند؛ از این رو کوشش شد با تکیه بر تجربه تحقیقات مشابه نمونه‌ای پایا احصا گردد. جهت انتخاب حجم نمونه با توجه به محدودیت‌های تحقیق و ویژگی‌های خاص آن تعداد ۶۶۰ نفر نمونه را به‌عنوان پاسخگوی نهایی در پرسشنامه برگزیدیم. بدین ترتیب در ۲۲ منطقه تهران (هر منطقه یک مسجد) و جمعاً ۲۲ مسجد به‌صورت تصادفی انتخاب شد و از هر مسجد ۳۰ نفر و در مجموع ۶۶۰ نفر نمونه نهایی و پاسخگو انتخاب شدند.

یافته‌های تحقیق

۱. ارتباط مسجد با مراکز آموزشی تا چه میزانی اثر بخش بوده است؟

انحراف استاندارد	میانگین	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	آسیب‌های معطوف به ارتباط مسجد با مراکز آموزشی همچوار چگونه است؟
۱/۱۹	۲/۴	۶/۶	۹/۷	۳۰/۹	۲۳/۵	۶/۶	ارتباط مسجد شما با مدارس چگونه است؟
۱/۱۲	۲/۳۶	۳/۶	۱۱/۷	۳۱/۴	۲۴/۱	۲۹/۳	ارتباط مسجد شما با مراکز ورزشی محل چگونه است؟
۱/۰۳	۲/۰۶	۲/۶	۵/۴	۲۴/۸	۲۹/۸	۳۷/۳	ارتباط مسجد شما با دانشگاه چگونه است؟
۱/۰۷	۱/۹۹	۳/۱	۶/۲	۱۹/۵	۲۹	۴۲/۲	ارتباط مسجد شما با مراکز آموزش خصوصی محل (آموزشگاه زبان، مهد کودک و...) چگونه است؟

یافته‌های بالا نشان می‌دهند در عین حال که پاسخگویان آسیب‌های معطوف به ارتباط مسجد با مراکز آموزشی را در حد زیادی می‌دانند، نسبت پاسخ در میان گویه‌های مختلف تشکیل‌دهنده این دسته از آسیب‌ها برابر نیست. از مقادیر میانگین و انحراف استاندارد می‌توان استنباط کرد که گویه‌های زیر به ترتیبی که در جدول آمده است از بیشترین تا کمترین آسیب‌ها را به خود اختصاص داده‌اند؛ بنابراین در حالی که گویه «چگونگی ارتباط مسجد با مدارس همچوار» بیشترین اهمیت پاسخ‌ها از میانگین را به خود اختصاص داده است، «چگونگی ارتباط مسجد با مراکز آموزش خصوصی محل» از کمترین اهمیت در میان پاسخگویان داراست.

۲. میزان تشویق و ترغیب دانش‌آموزان و دانشجویان ممتاز و... در مساجد به چه اندازه بوده است؟

انحراف استاندارد	میانگین	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	آسیب‌های معطوف به تشویق و ترغیب در مساجد
۱/۲۶	۲/۴۴	۳۳/۲	۱۷/۸	۲/۲۷	۱۵/۹	۶	آیا تا به حال دانش‌آموزان و یا دانشجویان ممتاز در مسجد شما مورد تشویق قرار گرفته‌اند؟
۱/۱۹	۲/۲۶	۳۶/۱	۲۱/۸	۲۷/۳	۹/۹	۴/۹	آیا تا به حال افراد شاخص اجتماعی محل (خبیرین، استادان، نخبگان، کسبه موفق و...) در مسجد شما مورد تشویق قرار گرفته‌اند؟
۱/۰۵	۱/۷۸	۵۶/۴	۱۹/۱	۱۶/۵	۶/۱	۱/۹	آیا تا به حال قهرمانان ورزشی محل در مسجد شما مورد تشویق قرار گرفته‌اند؟
۰/۹۴	۱/۷۱	۵۵/۳	۲۴/۳	۱۵/۵	۳/۷	۱/۱	آیا تا به حال هنرمندان محل در مسجد شما مورد تشویق قرار گرفته‌اند؟

یافته‌های بالا نشان می‌دهند در عین حال که پاسخگویان آسیب‌های معطوف به تشویق و ترغیب در مساجد را در حد زیادی می‌دانند، نسبت پاسخ در میان گویه‌های مختلف تشکیل‌دهنده

این دسته از آسیب‌ها برابر نیست. از مقادیر میانگین و انحراف استاندارد می‌توان استنباط کرد که گویه‌های زیر به ترتیبی که در جدول آمده است از بیشترین تا کمترین آسیب‌ها را به خود اختصاص داده‌اند؛ مثلاً گویه «میزان مورد تشویق قرار گرفتن دانش‌آموزان ممتاز» بیشترین اهمیت پاسخ‌ها از میانگین را به خود اختصاص داده است، «مورد تشویق قرار گرفتن هنرمندان محل» از کمترین اهمیت در میان پاسخگویان داراست.

۳. کدامیک از آسیب‌های موجود در مساجد (آسیب‌های معطوف به هیئت امناء، امام جماعت، بسیج و...) در تعیین حضور یا عدم حضور مردم در مساجد نقش بیشتری دارند؟

انحراف استاندارد	میانگین	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	آسیب‌های مربوط به آسیب‌های حضور افشار مردم در مساجد
۱/۱۱	۳/۷۳	۵/۳	۸/۶	۲۱/۴	۳۷/۳	۲۷/۵	به چه میزان وضعیت ظاهری امام جماعت در جهت جذب مخاطبان به مسجد شما اثرگذار است؟
۱/۱۹	۳/۷	۸/۴	۱۵/۱	۲۰	۳۶/۷	۲۸/۲	به چه میزان محل سکونت امام جماعت و نزدیک بودن وی به مسجد شما در نحوه تعامل با نمازگزاران مؤثر است؟
۱/۲۴	۳/۶۲	۹/۷	۸	۲۰/۶	۳۳/۹	۲۷/۹	به چه میزان نظم و حضور مستمر امام جماعت در جهت رونق و شکوفایی برنامه‌های مسجد شما اثرگذار است؟
۱/۲۶	۳/۴۸	۱۱/۳	۹	۲۴	۳۱/۴	۲۴/۳	امام جماعت مسجد شما تا چه اندازه توانسته است نقش و مسئولیت محوری خود را به‌طور کامل انجام دهد؟
۱/۲۹	۳/۴۴	۱۱/۸	۹/۹	۲۵/۸	۲۷/۴	۲۵/۱	تا چه اندازه سخنرانی امام جماعت مسجد شما در پالایش افکار و اخبار بیگانه و خنثی نمودن آن مؤثر بوده است؟
۱/۳	۳/۳۷	۱۲/۷	۱۰/۹	۲۶	۲۶/۷	۲۳/۶	روش‌های امام جماعت در جهت جذب عموم مردم و اشتیاق آنان به مسجد شما چقدر مؤثر بوده است؟

یافته‌های جدول نشان می‌دهند در عین حال که پاسخگویان آسیب‌های معطوف به امام جماعت را در حد کم تا متوسطی می‌دانند، نسبت پاسخ در میان گویه‌های مختلف تشکیل‌دهنده این دسته از آسیب‌ها برابر نیست. از مقادیر میانگین و انحراف استاندارد می‌توان استنباط کرد که گویه‌های زیر به ترتیبی که در جدول آمده است از بیشترین تا کمترین آسیب‌ها را به خود اختصاص داده‌اند؛ لذا در حالی که گویه «میزان اهمیت وضعیت ظاهری امام جماعت در جهت جذب مخاطبین مسجد» بالاترین آمار پاسخ‌ها از میانگین را به خود اختصاص داده است،

«اهمیت روش‌های امام‌جماعت در جهت جذب عموم مردم و اشتیاق آنان به مسجد» از کمترین اهمیت در میان پاسخگویان داراست.

انحراف استاندارد	میانگین	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	آسیب‌های مربوط به بسیج
۱/۳۱	۳/۲۷	۱۵/۶	۹/۸	۲۶/۵	۲۸/۳	۱۹/۸	ارتباط بسیج با امام‌جماعت مسجد شما به چه میزان صمیمی و همدلانه است؟
۱/۱۹	۳/۲۵	۱۱/۲	۱۳/۲	۲۹/۵	۳۱/۸	۱۴/۳	ارتباط بسیج با حاضران در مسجد شما به چه میزان صمیمی و برادرانه است؟
۱/۲۴	۳/۱۱	۱۵/۹	۱۱/۲	۳۱/۳	۲۸/۸	۱۲/۷	ارتباط بسیج با هیئت امنای مسجد شما به چه میزان صمیمانه و همدلانه است؟
۱/۲۶	۲/۹۹	۱۵/۹	۱۸/۷	۲۹/۵	۲۲/۵	۱۳/۴	تا چه اندازه بسیج مسجد شما برای جذب مخاطبان از روش‌های نوین و تأثیرگذار استفاده می‌نماید؟

یافته‌های بالا نشان می‌دهند در عین حال که پاسخگویان آسیب‌های مربوط به بسیج را در حد متوسطی می‌دانند، نسبت پاسخ در میان گویه‌های مختلف تشکیل‌دهنده این دسته از آسیب‌ها برابر نیست. از مقادیر میانگین و انحراف استاندارد می‌توان استنباط کرد که گویه‌های زیر به ترتیبی که در جدول آمده است از بیشترین تا کمترین آسیب‌ها را به خود اختصاص داده‌اند؛ بنابراین در حالی که گویه «میزان صمیمی و همدلانه بودن ارتباط بسیج با امام‌جماعت مسجد» بالاترین شدت پاسخ‌ها از میانگین را به خود اختصاص داده است، «بهره‌گیری بسیج مسجد برای جذب مخاطبان از روش‌های نوین و تأثیرگذار» از کمترین اهمیت در میان پاسخگویان داراست.

انحراف استاندارد	میانگین	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	آسیب‌های مربوط به هیئت امنا
۱/۱۴	۳/۳۴	۹/۷	۹/۴	۳۳	۳۲/۸	۱۵/۱	به چه میزان وجود افراد خیر که بعضاً در ترکیب هیئت امنا هستند، در جهت‌گیری‌های صحیح و همسو با امام‌جماعت مسجد شما مؤثر است؟
۱/۱۹	۳	۱۴	۱۷/۷	۳۳/۷	۲۳/۳	۱۱/۳	به چه میزان هیئت امنای مسجد شما در جهت پشتیبانی و بسترسازی مناسب برای جذب مخاطبان با بسیج و امام‌جماعت هماهنگ می‌باشد؟
۱/۲۷	۲/۴	۳۲/۱	۲۳/۴	۲۴/۸	۱۱/۲	۸/۵	به چه میزان اعضای هیئت امنای مسجد شما از بین جوانان انتخاب شدند؟

یافته‌های جدول نشان می‌دهند در عین حال که پاسخگویان آسیب‌های مربوط به هیئت امنای را در حد متوسطی می‌دانند، نسبت پاسخ در میان گویه‌های مختلف تشکیل‌دهنده این دسته از آسیب‌ها برابر نیست. از مقادیر میانگین و انحراف استاندارد می‌توان استنباط کرد که گویه‌های زیر به ترتیبی که در جدول آمده است از بیشترین تا کمترین آسیب‌ها را به خود اختصاص داده‌اند؛ لذا در حالی که گویه «تأثیر وجود افراد خیر که بعضاً در ترکیب هیئت امنای هستند، در جهت‌گیری‌های صحیح و همسو با امام جماعت مسجد» بالاترین آمار پاسخ‌ها از میانگین را به خود اختصاص داده است، «میزان انتخاب اعضای هیئت امنای مسجد از بین جوانان» از کمترین اهمیت در میان پاسخگویان داراست.

۵. تا چه حد وضعیت ظاهری مساجد (فضا، پوشش افراد، تجهیزات، برگزاری مراسم و...) در میزان حضور نمازگزاران مؤثر می‌باشد؟

انحراف استاندارد	میانگین	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	نگرش افراد نسبت به وضعیت مساجد
۱/۲۶	۳/۴۳	۱۱/۶	۱۰	۳۳/۷	۳۲/۶	۲۲	به چه میزان حضور شما در مسجد با امکانات رفاهی (گرمایشی، سرمایشی، سرویس بهداشتی مطلوب و...) ارتباط دارد؟
۱/۲۱	۳/۱۷	۱۳/۲	۱۱/۹	۳۴/۱	۲۶/۱	۱۴/۶	به چه میزان نوع پوشش و وضعیت ظاهری افراد تازه وارد به مسجد با استقبال شما از آنان ارتباط دارد؟
۱/۳۵	۳/۰۹	۱۷/۷	۱۶/۶	۲۲/۴	۲۵/۷	۱۷/۵	به چه میزان از جلسات پرسش و پاسخ (گفتن‌های دینی) به جای سخنرانی در مسجد استقبال می‌نمایند؟
۱/۳۱	۳/۰۹	۱۶/۶	۱۵/۶	۲۶/۶	۲۴/۹	۱۶/۴	به چه میزان فضای رسانه‌ای جدید (کامپیوتر، ماهواره و...) باعث عدم استقبال مخاطبین خصوصاً نوجوانان و جوانان به مسجد شده است؟
۱/۰۸	۲/۹۴	۱۲	۱۷/۶	۴۲/۷	۱۹/۷	۷/۹	تا چه اندازه جوانان مسجد شما، بعد از ازدواج ارتباط خود را با مسجد حفظ کرده‌اند؟
۱/۵۵	۲/۹۳	۲۹/۳	۱۲/۷	۱۷/۳	۱۶/۸	۳۳/۸	به چه میزان با برگزاری مراسم‌های عقد و عروسی و... در محیط مسجدتان موافق می‌باشید؟
۱/۳۷	۲/۴۷	۳۴/۸	۱۹/۱	۲۲	۱۲/۸	۱۱/۳	به چه میزان سنت اذان‌گویی در گوش نوزادان در مسجدتان انجام می‌شود؟

یافته‌های بالا نشان می‌دهند در عین حال که پاسخگویان، نگرش افراد نسبت به وضعیت مساجد را در حد متوسطی می‌دانند، نسبت پاسخ در میان گویه‌های مختلف تشکیل‌دهنده این دسته از آسیب‌ها برابر نیست. از مقادیر میانگین و انحراف استاندارد می‌توان استنباط کرد که گویه‌های زیر به ترتیبی که در جدول آمده است از بیشترین تا کمترین آسیب‌ها را به خود اختصاص داده‌اند؛ بنابراین در حالی که گویه «ارتباط حضور فرد در مسجد با امکانات رفاهی» بالاترین آمار پاسخ‌ها از میانگین را به خود اختصاص داده است، «سنت اذان‌گویی در گوش نوزادان در مسجد» از کمترین اهمیت در میان پاسخگویان داراست.

بحث و نتیجه‌گیری

این تحقیق درصدد بررسی آسیب‌های ارتباطات فرهنگی در مساجد شهر تهران بوده تا بتواند عوامل ارتباطی و فرهنگی را که در میزان افزایش یا کاهش حضور نمازگزاران در مسجد مؤثر هستند شناسایی کند. از آنجایی که بحث پیرامون حوزه مسجد و آسیب‌های موجود در آن حوزه یک پژوهش بومی است بنابراین با نگاهی به نظریات مختلف در حوزه‌های علوم انسانی و ارتباطی، دیدگاه‌های فرهنگی حضرت امام علیه السلام را به عنوان ملاک کار خود قرار داده‌ایم. پس از بررسی آرای ایشان و انجام مصاحبه‌های متعدد با امامان جماعت مساجد، به برخی از شاخص‌های ارتباطات فرهنگی مساجد دست یافتیم تحقیقات پیشین نیز در زمینه‌های مختلف آسیب‌های مساجد به بحث ارتباطات فرهنگی پرداخته‌اند. که اساس نظریات این پژوهش را تشکیل داده و با تکیه بر این نقطه نظرات پرسشنامه طراحی و به کار پژوهش میدانی پرداختیم. این تحقیق از نوع توصیفی-تحلیلی و روش آن میدانی است. جامعه آماری این تحقیق شامل ۲۲ مسجد از مناطق ۲۲ گانه شهرداری تهران بوده که با طراحی پرسشنامه به سراغ نمازگزاران رفته و نقطه نظرات آنان را در خصوص آسیب‌های ارتباطات فرهنگی مساجد جویا شدیم.

سپس از طریق نرم‌افزار SPSS به پردازش داده‌ها پرداختیم و در پی یافتن پاسخ به این سؤال بودیم که در تعیین حضور یا عدم حضور مردم در مساجد کدام عوامل نقش دارند؟ نتایج حاصل از بررسی و آزمون فرضیه‌های تحقیق به ما نشان داد که میان حضور اقشار مختلف در مساجد و آسیب‌های معطوف به (ارتباط با مراکز آموزشی، تشویق در مساجد، متولیان مسجد، امام جماعت، بسیج، هیئت امنای و نگرش افراد به وضعیت مساجد) رابطه معنی‌داری وجود دارد.

همچنین تحلیل داده‌های متغیرها نشان داد آسیب‌های موجود در حوزه بسیج، امام جماعت و تشویق در مساجد بیشترین میزان همبستگی را با حضور اقشار مختلف مردم در مسجد دارند.

حدود ۶۶/۶ درصد افراد آسیب‌های معطوف به ارتباط مسجد با مراکز آموزشی را به میزان زیاد و

خیلی زیادی ارزیابی کرده‌اند و ۳۳/۴ درصد از پاسخگویان آن را در حد متوسط و کمتر دانسته‌اند. میانگین آسیب‌های موجود در خصوص ارتباط مسجد با مراکز آموزشی نزدیک به زیاد (۳/۷۷) بوده است. در این نوع از آسیب‌های معطوف به مسجد گویه «چگونگی ارتباط مسجد با مدارس همجوار» بالاترین شدت و اهمیت در پاسخ‌ها از میانگین را به خود اختصاص داده است و «چگونگی ارتباط مسجد با مراکز آموزش خصوصی محل» از کمترین اهمیت در میان پاسخگویان داراست.

توزیع آسیب‌های معطوف به تشویق و ترغیب در مساجد در حد زیاد تا خیلی زیاد ارزیابی می‌شود و میانگین آسیب‌های معطوف به تشویق و ترغیب در مساجد نزدیک به زیاد بوده است. در حالی که گویه «میزان مورد تشویق قرار گرفتن دانش‌آموزان ممتاز» بالاترین آمار پاسخ‌ها از میانگین را به خود اختصاص داده است، «مورد تشویق قرار گرفتن هنرمندان محل» از کمترین اهمیت در میان پاسخگویان داراست.

توزیع آسیب‌های معطوف به امام جماعت در حد کم تا متوسط ارزیابی می‌شود. به طوری که حدود دو سوم افراد آسیب‌های معطوف به امام جماعت را در حد کم تا متوسط ارزیابی کرده‌اند. میانگین آسیب‌های معطوف به امام جماعت بیشتر از کم بوده و در حالی که گویه «میزان اهمیت وضعیت ظاهری امام جماعت در جهت جذب مخاطبین مسجد» بالاترین شدت پاسخ‌ها از میانگین را به خود اختصاص داده است، «اهمیت روش‌های امام جماعت در جهت جذب عموم مردم و اشتیاق آنان به مسجد» از کمترین اهمیت در میان پاسخگویان داراست.

از نظر پاسخگویان توزیع آسیب‌های مربوط به بسیج در حد کم تا متوسط ارزیابی می‌شود. به طوری که حدود سه پنجم افراد آسیب‌های مربوط به بسیج را در حد کم تا متوسط ارزیابی کرده‌اند. میانگین آسیب‌های مربوط به بسیج نزدیک به زیاد بوده و گویه «میزان صمیمی و همدلانه بودن ارتباط بسیج با امام جماعت مسجد» بالاترین شدت پاسخ‌ها از میانگین را به خود اختصاص داده است، «بهره‌گیری بسیج مسجد برای جذب مخاطبان از روش‌های نوین و تأثیرگذار» از کمترین اهمیت در میان پاسخگویان داراست.

از نظر پاسخگویان توزیع آسیب‌های مربوط به هیئت امناء در حد متوسطی ارزیابی می‌شود. به طوری که حدود دو پنجم افراد آسیب‌های مربوط به هیئت امناء را در حد متوسط ارزیابی کرده‌اند. میانگین آسیب‌های مربوط به هیئت امناء نزدیک متوسط بوده و در حالی که گویه «تأثیر وجود افراد خیر که بعضاً در ترکیب هیئت امناء هستند، در جهت‌گیری‌های صحیح و همسو با امام جماعت مسجد» بالاترین شدت پاسخ‌ها از میانگین را به خود اختصاص داده است، «میزان انتخاب اعضای هیئت امنای مسجد از بین جوانان» از کمترین اهمیت در میان پاسخگویان داراست. توزیع نگرش افراد نسبت به وضعیت مساجد در حد متوسط تا خوب ارزیابی می‌شود.

به طوری که حدود سه چهارم افراد وضعیت مساجد را در حد متوسط تا خوب ارزیابی کرده‌اند. میانگین نگرش افراد نسبت به وضعیت مساجد نزدیک متوسط بوده و در حالی که گویه «ارتباط حضور فرد در مسجد با امکانات رفاهی» بالاترین شدت پاسخ‌ها از میانگین را به خود اختصاص داده است، «سنت اذان‌گویی در گوش نوزادان در مسجد» از کمترین اهمیت در میان پاسخگویان داراست. نتایج تحلیل رگرسیونی نشان می‌دهد که متغیرهای آسیب‌های مربوط به بسیج، آسیب‌های معطوف به امام جماعت و آسیب‌های معطوف به تشویق و ترغیب در مساجد به ترتیب بیشترین میزان همبستگی را با حضور اقشار مختلف مردم در مسجد دارند.

پیشنهادها

در این قسمت با توجه به تجربه‌های به دست آمده از این تحقیق برای انجام تحقیقاتی در زمینه این موضوع و یا موضوعات مشابه پیشنهاداتی ارائه می‌شود:

۱. با توجه به اینکه موضوع ارتباطات فرهنگی در مساجد به روند کاهش یا افزایش نمازگزاران منجر می‌گردد و از آنجایی که این پژوهش در زمره نخستین کارهای تحقیقاتی در این خصوص به شمار می‌رود بهتر است تحقیقاتی در ابعاد کلی و ملی در این موضوع انجام پذیرد.
۲. پژوهش حاضر نشان داد که میزان حضور اقشار مختلف مردم با آسیب‌های معطوف به متولیان مساجد، بسیج، امام جماعت، تشویق و ترغیب بیشترین میزان همبستگی را دارا می‌باشد که ضروری است متولیان امور مساجد در برنامه‌ریزی‌های فرهنگی بدان عنایت ویژه داشته باشند.
۳. با توجه به اینکه ارتباط با مراکز آموزشی به خصوص مدارس و تشویق دانش‌آموزان ممتاز علمی و اخلاقی در مسجد یکی از نکات برجسته در خصوص ارتباطات فرهنگی مسجد می‌باشد، شایسته است مرکز رسیدگی به امور مساجد با هماهنگی سازمان آموزش و پرورش شهر تهران نسبت به ساز و کار مناسب در این خصوص اقدام نمایند.
۴. از آنجایی که ارتباط صمیمی و همدلی بسیج با امام جماعت در مساجد برای ایجاد فضای پرجاذبه و در نهایت حضور اقشار مختلف یکی از عوامل بسیار مهم می‌باشد، لازم است مرکز رسیدگی به امور مساجد با هماهنگی نیروی مقاومت بسیج نسبت به ارائه راهکارهای مناسب در این زمینه اقدام جدی به عمل آورند.
۵. متولیان مساجد معتقدند هر کار فرهنگی دارای هزینه می‌باشد و به همین دلیل اقدام‌های نخست نیز در مساجد انجام نمی‌پذیرد بهتر است در هر ۷ حوزه مرکز رسیدگی به امور مساجد در شهر تهران گروهی از نخبگان فرهنگی مساجد حضور یافته و طرح‌هایی را که کمترین هزینه و بیشترین جذب مخاطب را دارد شناسایی و به مساجد ابلاغ نمایند.

۶. بهتر است امامان جماعت مساجد برای یک دوره ۵ ساله یا نهایتاً دو دوره ۵ ساله در مساجد انتخاب شوند، در بعضی از مساجد مشاهده می‌گردد امامان جماعت تا زمانی که به رحمت خدا نرفته و یا هنوز می‌توانند ایستاده نماز بخوانند امام جماعت آن مسجد می‌باشند، که این مسئله خود فضای جذب مخاطب را کم‌رنگ می‌کند.

۷. در اغلب نهادها، سازمان‌ها و وزارتخانه‌ها اتاق فکری تشکیل شده تا با دعوت از نخبگان و... سیاست‌های آن سازمان یا وزارتخانه را بررسی و راهکارهای مناسب‌تری را ارائه نمایند، در این راستا بهتر است نهادهایی که به‌طور مستقیم و غیرمستقیم (مرکز رسیدگی به امور مساجد، سازمان تبلیغات، سازمان اوقاف، وزارت ارشاد، شهرداری، بسیج و...) متولیان مسجد می‌باشند هر کدام نماینده‌ای را تعیین و نسبت به برگزاری جلسات منسجم اقدام تا بهترین راهکارهای عملی صورت پذیرد و از اقدامات خودسرانه و یک‌جانبه و کارهای موازی دوری گزینند و از طرفی امکانات همه نهادهای مطروحه به میزان یکسان و با توجه به اولویت‌های مساجد تعیین گردد.

منابع

الف) کتاب‌ها

۱. مولانا، حمید (۱۳۸۱)، روزنامه‌نگاری در مساجد، تهران: انتشارات مطهر.

ب) مقالات

۲. الویری، محسن (۱۳۷۳)، «رسانه مسجد الگوی توسعه پایدار»، دو ماهنامه مسجد، شماره ۱۱.
۳. دربندی، علیرضا، (۱۳۷۴)، «تبیین جامعه‌شناختی علل کاهش حضور مردم در مساجد دفتر پژوهش‌های اجتماعی».

ج) منابع طرح‌های پژوهشی

۴. قصابی، رضوان و صادق طاهری (۱۳۹۱)، بررسی سنجه‌های مرتبط با دین در ایران، تهران: نشر قومس.
۵. ضرابی، عبدالرضا (۱۳۷۶)، نقش عوامل مؤثر در جذب نقش جوان به مسجد از دیدگاه جوانان در استان کرمان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی.
۶. قاسمی، علی؛ جواد آقامحمدی و عزیز اسدی (۱۳۸۸)، «بررسی نقش والدین در هدایت فرزندان به نماز جماعت و مسجد مطالعات موردی شهرستان دیواندره»، ماهنامه مهندسی فرهنگی، سال چهارم، شماره ۳۹.

